

Darko Čuden (Ljubljana)

KJER HIŠA MOJEGA STOJI OČETA OZIROMA NE- KAJ JEZIKO(SLO)VNIH DROBCEV O SLOVENSKEM LEKSEMU *HIŠA* IN NEMŠKEM *HAUS*

UVOD

Kakor si težko predstavljamo svet brez doma, domovanja, hiše (kar ni vsakomur na tem svetu dano), si tudi težko predstavljamo – ker je pač ta stvarnost ena od sestavin oziroma bistva našega obstoja (in zato nekateri shajajo brez tega, tudi ker so v to prisiljeni) –, smemo pričakovati, da besedi *hiša/Haus* oziroma morfema *hiš/haus* v slovenskem in nemškem besedišču puščata dokajšnje sledi.¹

I

Prešeren *Sonete nesreče* uvede z verzoma *O Vrba, srečna draga vas domača, kjer hiša mojega stoji očeta* [...]. Po pričakovanju v skladu s patriarhalno naravnostjo svetovnega občestva (z redkimi izjemami!) rodno hišo pripisuje očetu, čeprav ga je rodila mati. Tudi nemški prevajalec Klaus Detlef Olof pravi: *O Vrba, glücklich trautes Dorf, wo lange das Vaterhaus mir Liebe zugewendet* [...]. To jezikovno patriarhalnost je zaznati tudi v drugih jezikih, tako imamo denimo v francoščini *maison paternelle*, ne pa tudi (v tem pomenu!) *maison maternelle*. Slovar Debenjakovih pojasnjuje *Elternhaus* kot *dom*, *Vaterhaus* kot *očetna hiša*, *rojstna hiša*, *Mutterhaus* pa, kakor da z rojstno hišo ne bi imela nič, pomeni namreč *matična hiša* in *šola za diakonise*.

II

Leksem *hiša* je sestavina naslovov v leposlovju v najširšem pomenu besede. Peter Lovšin je spesnil *Hišo nasprot sonca*, Frane Milčinski Ježek pesem *Moj narobe svet* uvede z verzom *V hiši številka 203*, Danec Jørn Riel je napisal

¹ Glavnina zgledov je slovenskih, nemške pritegnem včasih, še posebno takrat, kadar je med jezikoma opaziti kakršnekoli razlike. Tu pa tam uporabim tudi zgled iz kakega drugega jezika. Virov, tudi ko gre za stavčne citate, ne navajam, dandanašnji je namreč vse izsledljivo na svetovnem spletu.

potopisni roman *Hiša mojih očetov*, Henrik Ibsen dramo *Hiša lutk*, Poljakinja Olga Tokarczuk *Dnevna hiša, nočna hiša*. Na Slovenskem je tovrstnega gradiva na pretek: beremo Cankarjevo *Hišo Marije Pomočnice*, pesniško zbirko Toneta Kuntnerja *Moja hiša*, antologijo Matjaža Kmecla sodobne slovenske literature na Koroškem *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni*, in tako v nedogled.

III

Pregovorov in rekov o hiši ali s sestavino *hiša* po svetu mrgoli. Za pokušino le nekaj: francoski je *Možev greh ostane na hišnem pragu, ženin vstopi v hišo*, angleški *Možje gradijo hiše, žene ustvarjajo dom*, malgaški *Moža ne drže v hiši otroci, temveč ženina modrost*. Slovenski so *Uboga hiša, kjer koklje pojejo in petelin molči, Zaklel je, da se je hiša stresla, Kdor je predolgo pri hiši, ga vrata po petah tolčejo*. Številni so zastarani in starijo, tak je na primer slovenski *Na nebu ni dveh sonc, v trdni hiši ne dveh gospodarjev*, pri nekaterih potrebujemo že strokovno pojasnilo. Tako v pregovoru *Bel konj in velika ženska sta nesreča pri hiši* prepoznavamo lastnosti konja in ženske, prvi da je neprimeren za delo, druga pa da je štorasta. Pri *Še žlice v žličniku se zreškljajo, pa ne bi prišli navzkriž ljudje v hiši*, je pomen najbrž tudi danes jasen, v ušesa pa pade onomatopoični glagol *zreškljati se*. Drugi kot *Stari gnoj na dvorišču pa stara dekle pri hiši, je enaka korist* pa nedvomno pripada (grobi) pretekli stvarnosti. Nešteta so tudi avtorska rekla, kot denimo Benjamina Franklina: *Hiša ni dom, razen če je v njej hrana in ogenj tako za dušo kot za telo*. Pročelja številnih slovenskih cerkva krasi vabilo v svetišče *Glej hiša božja in vrata nebeška*.

IV

Po pričakovanju se morfema *hiš/haus* najbolj razraščata na samostalniškem travniku. Tako imamo v nemščini po različnih besedotvornih postopkih *Hausarbeit, Reihenhause, Gehäuse*, v slovenščini denimo *hišnik, hišnica, ohišje, ohišnica*. Pridevnikov v obeh jezikih je presenetljivo malo, v nemščini sta taka *häuslich* in *hauseigen*, pri čemer pa je treba vedeti, da v veliki meri prva sestavina in tudi druga nemške zloženke ustreza slovenskemu pridevniku: *Reihenhause* je vrstna hiša in *Hausnummer* hišna številka. Glagolsko okolje je skromno. Duden navaja zgled *er behauste uns auf seinem Hof*. Tudi samostalnišnik *Hausierer*, ki pomeni krošnjarja, v slovenščini ni motiviran s *haus*, pač pa s *krošnjjo*, ki jo krošnjar nosi od hiše do hiše.

Leksem *Haus* ima redko dvojnico *Hause*, ki pa živi v nekaterih stalnih zvezah. Končnica *-e* je ostanek nemškega dajalnika pri samostalnikih v glavnem moškega in redkeje srednjega spola. Tovrstni leksemi ali njihovi deli so v današnji nemščini denimo: *nach/zu Hause* (tudi *nach/zu Haus*, po novem pravopisu tudi *nachhause, zuhause*), *vor/nach dem Kriege, am Fuße (des Berges), von Haus(e) aus, zu Rate ziehen* (tudi *zurate ziehen*) itd.

V

Govorjene in pisane besedilne vrste prežemajo bolj ali manj uslovarjeni dvo-besedni leksemi kot *hiša groze, hiša greha, hiša sožitja, hiša miru, varna hiša, parkirna hiša, mestna hiša, hiša žalosti, moška hiša, hiša božja, hiša upanja, javna hiša* (slednjega imajo med drugim radi kritiki, ki niso zadovoljni z vodstveno in programsko politiko Javnega zavoda RTV).

Dvo- ali (redkeje) tribesednih slovenskih lastnoimenskih leksemov s sestavino *hiša* mrgoli na različnih področjih. Tako poznamo *Trubarjevo hišo literature, Slovensko hišo* na olimpijskih igrah in gospodarskih, turističnih in kulturnih razstaviščih, *Hišo eksperimentov*, v slovenskem gostinstvu so družinsko vodene gostilne *Hiša Franko, Hiša Fink* itd.

Ime skladbe *House of the Rising Sun* slavnega angleškega blues in rock benda The Animals je bil morda razlog za poimenovanje *Hiša vzhajajočega sonca* Zavoda za osebno rast, samopodobo in samospoštovanje v Černelavcih v občini Murska Sobota, *Hiša kruha* je Inštitut za celostno rast osebnosti v Škofji Loki, *Vesela hiša* v Ljubljani prodaja dodatke za dom, portoroška *Hiša in dom* se ukvarja z nepremičninami in marketingom itd. V Beogradu je *Hiša cvetja*, grobnica prvega in zadnjega predsednika Socialistične federativne republike Jugoslavije. Festival *Odrpte hiše Slovenije* ponuja javnosti brezplačne ogleda arhitekturnih in prostorskih ureditev. Na nemškem govornem področju je takih *hiš* predvsem na muzejskem področju kar nekaj: *Haus der Geschichte Österreich, Haus der Natur, Haus der Musik, Haus des Meeres* itd.

VI

Na rob pomenskega polja *hiša* bi smeli šteti tudi metaforične in metonimične izraze kot: *Ti očeta do praga, sin tebe čez prag / Oče sina do praga, sin očeta*

čez prag / okno v svet / streha sveta kot metaforično poimenovanje za Nepal ali Himalajo itd. Na najskrajnejšem robu pa so tudi leksemi, v katerih sicer ni zaslediti nobene metonimije, torej delov hiše, kot so v zgornjih primerih *prag*, *okno*, *streha*, v katerih pa (najbrž?) vendarle prepoznavamo koncept *hiše*. Še pred časom so nad slovenskimi štedilniki viseli (in bržkone še kod visijo) največkrat modro izvezeni prti z izreki kot *Bodi dobra in poštena, da boš nekdaj dobra žena*. Ta *dobra žena* med drugimi skrbmi in dolžnostmi ali pričakovanji (skrb za otroke, moža, vrt itd.) pomeni tudi, da mora biti hiša kot iz škatlice. V podobno skupino sodi tudi uganka z rešitvijo slamnata streha: *Luknjica pri luknjici, pa (vendar) vodo drži, kaj je to?*

VII

V zvezi s *hišo* kot rdečo nitjo tega prispevka je treba omeniti slovenske dvojčiče oziroma nemške Zwillingformen, najpogosteje so to samostalniški frazemi (obstajajo tudi glagolski in prislovni), v katerih se samostalnika bodisi podvajata, kot *od hiše do hiše* / *von Haus zu Haus*, *hiša pri hiši* / *Haus an Haus*, ali pa sta aliteracijska kot *Haus und Hof* in *Haus und Herd*, čemur v slovenščini ustrezajo enobesedni *dom*, *domačija*, *ognjišče*. Z besedotvorno-skladenjskega in za povrh še aliteracijskega vidika sodi sem leksem *Haus-und Hoftiere* v pomenu domače živali. Nemški »hišni« aliteraciji se najbolj približa slovenski naslov Delove priloge *Delo in dom*, se pa tem dvojčičem me drugimi morda bliža tudi *Dom in svet*, slovenski katoliški mesečnik, ki je izhajal med letoma 1888 in 1994.

VIII

Slovarji pri geslu *hiša* in *Haus* ubirajo prav posebne strategije. Slovar slovenskega knjižnega jezika določa geslu *hiša* pet pomenov: 1) stavba, namenjena zlasti za bivanje ljudi, 2) družinska skupnost, družina, 3) podjetje ali ustanova, zlasti trgovska, kulturna, 4) glavni stanovanjski prostor v kmečki hiši, 5) (redko) zunanje ogrodje nekaterih nižje razvitih živali, navadno spiralno zavito. Duden *hišo* (s podrazdelki!) razpeteri: 1) Gebäude, das Menschen zum Wohnen dient, 2) Gesamtheit der Hausbewohner, 3) Dynastie, 4) Person, Mensch, 5) Tierkreiszeichen in seiner Zuordnung zu einem Planeten.

V pomensko razčlenitveni ihti pa Brockhaus/Wahrig *hišo* razgradi kar sedemnajstkrat, začne se z *als Unterkunft od. Arbeitsstätte dienendes Gebäude*

mittlerer Größe, potem pa za razliko od SSKJ in desetzvezkovnega Dudna takoj preide na frazemske in celo na slogovno in področno zaznamovanost: 2) zu Hause, 3) von Hause, 4) von Hause aus, 5) nach Hause, 6) Heim, 7) Gesamtheit der Bewohner eines Hauses, 8) Familie, 9) Fürstengeschlecht, Dynastie, 10) Haushalt, 11. (fig). das gesellige Leben einer Familie, 12) (kaufmannspr.) Unternehmen, Firma, 13) Parlament, 14) Theater-, Konzertsaal, 15) umg.; scherzh.: Mensch, 16 (Zool.) Gehäuse, Schale, 17) (Astrol.) einer der zwölf Teile der Himmelskugel.

IX

Leksemi *dom*, *koča*, *hram* (pa še kakšen bi se našel) so s *hiša* sopomenski vsaj v nadredni pomenski sestavini, torej *zgradba*, *stavba*, v drugih pa se razlikujejo in tudi sicer so lahko drugače slogovno zaznamovani. Zgradbe se namreč razlikujejo po arhitekturi, velikosti, funkciji, legi, številčnosti in še po čem.

Ko primerjamo omenjene lekseme z vidika učenca kateregakoli drugega jezika, pogosto prihaja do »leksikalnega navzkrižja interesov«, to pa se kaže v napačni izbiri leksema zaradi razvejanosti oz. zoženja leksikalne izbire oz. »dodatne ponudbe« na leksikalni paleti. V slovenščini imamo (ali smo imeli, kar gre vštric tudi s politično spremenljivo korektnostjo) tako denimo *dom starejših*, *dom starejših občanov*, *dom upokojencev*, *dom za ostarele*, Nemci pa *Altenheim*, *Altersheim*, *Seniorenheim*. V planinskih in gorskih sferah pozna slovenščina *planinski dom* in *planinsko koč*, nemščina le *Hütte*. Čeprav se *dom* in *-heim* ujemata pri *mladinski dom* / *Jugendheim*, *počitniški dom* / *Ferienheim*, *študentski dom* / *Studentenheim*, se pa ne pri *gasilski dom* / *Feuerwache* oz. *Feuerwehrhaus*, *zdraviliški dom* / *Kurhaus*, *kulturni dom* / *Kulturhaus*, v političnem besedju se *zgornji* in *spodnji* in *zgornji dom* britanskega parlamenta spreobrneta v *Oberhaus* in *Unterhaus*, *zdravstveni dom* pa v *Gesundheitszentrum* itd.

Posebno mesto zavzema nekoliko poetično privzdignjen slovenski *hram* kot *hram umetnosti*, *hram kulture*, *hram učenosti*, *hram demokracije*, *božji hram*. Nemščina se prvemu iz omenjenih hramov morda še najprej približa s *Haus der Kunst*, slovenskemu *vinskemu hramu* pa z *Weinstube*. Pri *lovski dom* / *lovska koč* in *Jagdhaus* / *Jägerhütte* se zdi, da sta *dom* / *koča* in *-haus* / *-hütte* zamenljiva brez posebne pomenske razlike.

X

Poseben pojav v obeh jezikih so posamostaljene manjšalnice tipa *polžja hišica*, *vremenska hišica*, dandanašnji tudi dizajnerske *hiške* na drevesih, trajnostno v gozd umeščene *hiške*. Razmerje med jezikoma v tem pogledu spet ni v ravnovesju, v nemščini je *Wetterhäuschen* tako kot v slovenščini manjšalnica, pri polžji hiši pa ni: *Schneckengehäuse*, *Schneckenhaus*. Po drugi strani slovensko *hišico iz kart* počasi spodriva *hiša iz kart*, je pa zanimivo, da nemško slovaropisje leksem *Kartenhaus* razlaga z manjšalnico: *aus Spielkarten aufgebautes Häuschen, das beim kleinsten Anstoß oder Luftzug in sich zusammenfällt*. Frazemov z manjšalnico od *hiša* ne v nemščini ne v slovenščini ravno ne mrgoli, nemški frazem *aus dem Häuschen sein* je sorazmerno živ, slovenski *svoja hišica svoja voljica* pa bržkone životari v skrinji ljudske jezikovne dediščine.

Ekskurs 1: Zanimiv bi bil vpogled v živalsko hišo, dom, domovanje, pri čemer je treba vedeti, da je ta pojem zelo raztegljiv oziroma izmuzljiv. So namreč razlike med naravnimi živalskimi »hišami« in umetnimi, ki smo jim ga je živalim vsilili ljudje, meja je pa najbrž pogosto tudi zabrisana. Taka bivališča so torej lahko *hlev*, *brlog*, *živalski vrt*, *gnezdo*, *tolmun*, iz katerih pa ni razvidno, katere (vse) vrste živali živijo v njih. Brlog je lahko levji ali volčji ali medvedji in še kakšen. Iz naslednjih živalskih hiš, ki so v slovenščini izpeljanke z »živalsko« podstavo in različnimi priponami: *jazbina*, *kurnik*, *svinjak*, *mravljišče*, *osir*, gre domnevati, da so nemške ustreznice slovenskim zloženke: *Dachsbau*, *Hühnerstall*, *Schweinestall*, *Ameisenhaufen*, *Wespennest*, pri čemer druga samostalniška sestavina jasneje kot v slovenščini pojasnjuje vrsto živalskega doma.

Navezi prvega ekskurza s prejšnjimi se odlično pridružuje slovenski pregovor: *Neumen je tisti ptič, ki se sramuje svojega gnezda*.

Ekskurs 2: Za Baško grapo velja, da govorci zamenjujejo šumnike s sičniki in obratno. Od tod se namesto standardne izreke židana ruta in zidana hiša v Baški grapi (namenoma z namesto š!) sliši *zidana ruta in židana hisa*.

Ekskurs 3: House/house je iz angleščine prevzet leksem in pomeni najpočasnejšo zvrst elektronske plesne glasbe. Od kod plesu tako ime, ni znano,

ena najverjetnejših teorij pravi, da ga je dobil po klubu Warehouse v Chicagu. Znanih je cela vrsta podzvrsti in mešanih zvrsti: acid, Chicago, deep, disco, electro, hip, micro, progressive, tribal, ambient, diva, euro, fidget, dream, ghetto, garage, tech itd.

Povzetek

Primerjava slovenskega leksema *hiša* in nemškega *Haus* oziroma morfema *hiš-* in *haus* izkazuje z redkimi izjemami podobno pomensko razčlenitev, pri čemer nemško slovaropisje že na podlagi dveh slovarjev ubira samosvoja pota. Razlike med nemščino in slovenščino se v primeru *hiša/Haus* kažejo v besedotvorni, skladenjski, leksikalni in frazemski podobi, ki jo zamegljujejo oziroma zaljšajo delne spopomenke in manjšalnice.

Ključne besede: hiša, Haus, leksem, morfem, pregovor

Abstract

Comparison of the Slovene lexeme *hiša* and the German *Haus* or the morpheme *hiš-* and *haus* resemble with very few exceptions each other in terms of semantic meaning. On the basis of only two German dictionaries it could be established that the semantic distribution differs to a great extent. The differences between the Slovene *hiša* and German *Haus* are reflected in word formational, syntactic, lexical and phraseological image. They are supplemented by partial synonyms and diminutives.

Keywords: house, Haus, lexeme, morpheme, proverb

Seznam literature

- BROCKHAUS-WAHRIG (1980): Deutsches Wörterbuch in sechs Bänden. Wiesbaden: Brockhaus. Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart.
- DEBENJAK, Doris, DEBENJAK, Božidar in DEBENJAK Primož (2005). Veliki slovensko-nemški slovar. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- DUDEN (1999): Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA (1995). Ljubljana: Državna založba Slovenije.